

<https://doi.org/10.59546/18290744-2024.7-9-73>

ՆԱՐԵԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
*ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ,
ՀՀ քննչական կոմիտեի Երևան քաղաքի քննչական վարչության
Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների քննչական առաջին բաժնի ավագ քննիչ,
երրորդ դասի խորհրդական*

NAREK HARUTYUNYAN
*Applicant at YSU Chair of Criminal Law,
Senior Investigator of the 1st Investigation Division of Kentron and
Nork-Marash Administrative Districts of the Investigation
Department of Yerevan City of the RA Investigative Committee,
3-rd Class Counselor*

НАРЕК АРУТЮНЯН
*Соискатель кафедры уголовного права ЕГУ,
старший следователь 1-го следственного отдела административных
районов Кентрон и Норк-Мараш Следственного управления города Еревана
Следственного комитета РА, советник 3-го класса*

**ԱՆՕՐԻՆԱԿԱՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻՎ
ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐՆ ԸՍՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ**

**SUBJECTIVE ATTRIBUTES OF THE ORGANIZATION OF ILLEGAL
MIGRATION UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC
OF ARMENIA**

**СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ ОРГАНИЗАЦИИ НЕЗАКОННОЙ
МИГРАЦИИ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ**

Ներածություն

Սուբյեկտիվ հատկանիշները, ինչպես հայտնի է, ցանկացած հանցակազմի պարտադիր բաղադրատարրեր են, առանց որոնց բացահայտման հնարավոր չէ որակել համապատասխան հանցավոր արարքները, պատշաճ քրեաիրավական գնահատական տալ

դրանց: Մասնավորապես, խոսքը հանցագործության սուբյեկտին (հանցանքը կատարողին) և սուբյեկտիվ կողմը (կատարված արարքին հանցավորի ներքին հոգեբանական վերաբերմունքը) բնութագրող հատկանիշների մասին է:

Անօրինական միգրացիայի կազմակերպման համար պատասխանատվություն սահմանող ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 470-ով նախատեսված հանցակազմն այդ առումով պարունակում է մի շարք առանձնահատկություններ, որոնց վերլուծությանն էլ նվիրված է հետազոտական սույն աշխատանքը:

Հիմնական հետազոտություն

Հանցագործության **սուբյեկտի** ուսումնասիրությանը տարիներ շարունակ անդրադարձել են բազմաթիվ հեղինակներ: Այդ առումով հատկանշական է, որ առկա է միասնական մոտեցում առ այն, որ այդպիսին է համարվում քրեորեն պատժելի արարք կատարած այն անձը, որն օրենքին համապատասխան ունակ է քրեական պատասխանատվության ենթարկվել դրա համար¹:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի հոդված 19-ը սահմանում է ոչ թե հանցագործության, այլ **քրեական պատասխանատվության սուբյեկտի** հետևյալ հասկացությունը՝

«1. Քրեական պատասխանատվության ենթակա է մեղսունակ ֆիզիկական անձը, որի 16 տարին լրացած է եղել հանցանքը կատարելու պահին, ինչպես նաև իրավաբանական անձը:

2. Այն անձը, որի 14 տարին լրացած է եղել հանցանքը կատարելու պահին, ենթակա է քրեական պատասխանատվության սույն օրենսգրքի 155-161-րդ հոդվածներով, 166-170-րդ հոդվածներով, 191-րդ հոդվածով, 198-րդ հոդվածով, 252-րդ հոդվածով, 253-րդ հոդվածի 2-րդ կամ 3-րդ մասով, 254-րդ հոդվածի 2-րդ կամ 3-րդ մասով, 258-րդ հոդվածով, 264-րդ հոդվածի 2-րդ կամ 3-րդ մասով, 297-րդ հոդվածով, 338-րդ հոդվածով, 339-րդ հոդվածով, 397-րդ հոդվածով կամ 398-րդ հոդվածով նախատեսված հանցանքների կատարման համար:

3. Եթե անձը հասել է սույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասով նախատեսված տարիքի, սակայն մտավոր զարգացման մեջ հետ մնալու հետևանքով ունակ չի եղել գիտակցելու իր արարքի հակահրավակականությունը կամ ղեկավարելու իր արարքը, ապա ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության:

4. Եթե անձը հասել է սույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասով նախատեսված տարիքի, սակայն մտավոր զարգացման մեջ հետ մնալու հետևանքով ունակ չի եղել ամբողջությամբ գիտակցելու իր արարքի հակահրավակականությունը կամ ղեկավարելու իր արարքը, ապա պատիժ նշանակելիս դա հաշվի է առնվում որպես մեղմացնող հանգամանք»:

Օրենսդրական ներկայացված մեջբերումից կարելի է հետևություն անել, որ **հանցագործության սուբյեկտ (ընդհանուր)** կարող է հանդիսանալ մեղսունակ ֆիզիկական անձը, որը հանցանքը կատարելու պահին հասած է եղել քրեական օրենքով նախատեսված որոշակի տարիքի: Մինևս այն ժամանակ, հանցագործության **հատուկ սուբյեկտի** հասկացությունը սահմանված է ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 20-ի 1-ին մասում, որի համաձայն՝ այդպիսին է համարվում հանցանք կատարած այն անձը, որը, բացի ընդհանուր սուբյեկտի հատկանիշներից, օժտված է նույն օրենսգրքի Հատուկ մասով սահմանված լրացուցիչ հատկանիշներով, որոնք հիմք են տալիս նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու սույն օրենսգրքի Հատուկ

¹ Տե՛ս նաև՝ *Андрюшенков В. А.*, Субъект преступления, предусмотренного ст. 322, УК РФ «Организация незаконной миграции» // *Психопедагогика в правоохранительных органах*, 2016, № 3(66), էջ 39:

մասով նախատեսված համապատասխան հանցագործության համար:

Մեղսունակության հասկացությունը նախատեսված է ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 21-ով, որի համաձայն՝ «Մեղսունակությունն անձի՝ հանցանքը կատարելու պահին իր արարքի հակահրավականությունը գիտակցելու և այն ղեկավարելու ունակությունն է»: Համապատասխանաբար, անմեղսունակությունը քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք է, որի պարագայում բացակայում է նաև հանցագործության սուբյեկտը: Մասնավորապես, ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 29-ի համաձայն՝

«1. Անմեղսունակության վիճակում սույն օրենսգրքով նախատեսված արարք կատարած անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության:

2. Անմեղսունակ է համարվում այն անձը, որը սույն օրենսգրքով նախատեսված արարքը կատարելու պահին հոգեկան առողջության խնդիրների հետևանքով չի գիտակցել իր արարքի հակահրավականությունը կամ չի ղեկավարել դա»:

Այդ կապակցությամբ մասնագիտական գրականության մեջ իրավամբ նշվում է, որ հենց իր արարքի փաստական կողմն ու նշանակությունը ճիշտ հասկանալու և գնահատելու, ինչպես նաև իր կամքն ու վարքագիծը գիտակցված ղեկավարելու ունակությամբ է մեղսունակ անձը տարբերվում անմեղսունակից: Համապատասխանաբար, այլ հատկանիշների հետ մեկտեղ, հենց այդ հանգամանքն է հիմք հանդիսանում հանցագործության սուբյեկտի առկայությունը կամ բացակայությունը հիմնավորելու համար²:

Հանցանքը կատարելու պահին **որոշակի տարիքի հասած լինելը**, ինչպես արդեն նշվել է, նույնպես հանցագործության սուբյեկտի պարտադիր հատկանիշ է: Այդ կապակցությամբ Ռ. Ի. Միրխենն առաջարկում է անձի տարիքը հասկանալ լայն և նեղ իմաստով: Մասնավորապես, առաջինի պարագայում, ըստ հեղինակի, այն բնորոշվում է որպես օրացուցային ժամանակաշրջան, որն անցել է մարդու ծնվելու օրից մինչև նրա կյանքի որոշակի ժամանակագրական պահը: Մինչդեռ նեղ իմաստով տարիքը պետք է հասկանալ որպես այս կամ այն անձի հոգեֆիզիոլոգիական զարգացումը բնութագրող ժամանակահատված, որը կապված է ինչպես բժշկա-կենսաբանական և սոցիալ-հոգեբանական, այնպես էլ իրավական փոփոխությունների հետ³:

Տվյալ հարցի կապակցությամբ համանման մոտեցում ունեն նաև մի շարք այլ քրեագետներ: Մասնավորապես, նրանց կարծիքով, լայն իմաստով տարիքը հասկացվում է որպես ժամանակահատված, որն անցել է մարդու ծնվելու օրից մինչև նրա կյանքի ցանկացած այլ որոշակի ժամանակագրական շրջան: Նեղ իմաստով, ըստ նշված հեղինակների, տարիքը անձի հոգեֆիզիոլոգիական զարգացման օրացուցային ժամանակաշրջանն է⁴:

Ուշագրավ է նաև տարիքի՝ որպես հանցագործության սուբյեկտի հատկանիշի վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ առկա և համընդհանուր ճանաչում ստացած հետևյալ դիրքորոշումը: Մասնավորապես, քրեագետներն արդարացիորեն նշում են, որ ընդունելի, հիմնավոր և արդյունավետ պետք է համարել մոտեցումը, որի համաձայն, քրեական պատասխանատվության ենթակա լինելու ունակությունը կապվում է տարիքային սահմանի ոչ թե կամայական որոշման, այլ անձի հոգեֆիզիոլոգիական հասունության որոշակի մակար-

² Տե՛ս, օրինակ՝ *Михеев Р. И.*, Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности (теория и практика): автореф. дис... д-ра юрид. наук. М., 1995, էջ 17, *Павлов В. Г.*, Учение о субъекте преступления. М., 2015, էջ 60, *Парог А. И.*, Квалификация преступлений по субъективным признакам. СПб., 2002, էջեր 248-249:

³ Տե՛ս *Михеев Р. И.*, նշված աշխատություն, էջեր 17-18:

⁴ Տե՛ս Полный курс уголовного права: в 5 томах / [Бойцов А.И. и др.] / Под ред. А.И. Коробеева. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2008, էջ 388:

դակի հետ, որն անհրաժեշտ և բավարար է վարքագծի դրսևորման այս կամ այն տեսակի ընտրության համար⁵:

Ուստի, սահմանելով քրեական պատասխանատվության ենթակա լինելու որոշակի տարիքային սահման՝ օրենսդիրը պետք է հիմնվի բժշկագիտության, հոգեբանության, մանկավարժության և գիտության այլ ճյուղերի արդի նվաճումների վրա, ինչպես նաև հաշվի առնի տվյալ պետությունում դեռահասների ձևավորման և զարգացման առավել ընդհանրական պայմանները⁶:

Այս առումով հարկ է նշել նաև, որ անօրինական միգրացիայի կազմակերպման համար պատասխանատվություն սահմանող ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 470-ը նախատեսված չէ նույն օրենսգրքի հոդված 19-ի 2-րդ մասում: Այսինքն՝ քննարկվող հանցավոր արարքը տեղ չի գտել այն հանցագործությունների շարքում, որոնց համար քրեական պատասխանատվությունը վրա է հասնում 14 տարեկանից: Հետևաբար, անօրինական միգրացիայի կազմակերպման համար պատասխանատվություն սահմանելով 16 տարեկանից՝ հայրենի օրենսդիրը փաստորեն համարել է, որ հենց այդ տարիքից է անձը սկսում ամբողջովին գիտակցել տվյալ արարքի հակահրավակականությունը և իր համապատասխան վարքագիծը ղեկավարելու կարողությունը:

Այսպիսով, ՀՀ քրեական օրենսգրքի **հոդված 470-ով նախատեսված հանցագործության սուբյեկտը** հանցանքը կատարելու պահին 16 տարին լրացած ցանկացած մեղսունակ ֆիզիկական այն անձն է, որը կազմակերպել է, մի դեպքում, օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի մուտքը Հայաստանի Հանրապետություն, Հայաստանի Հանրապետությունում նրա գտնվելը կամ Հայաստանի Հանրապետության տարածքով տարանցումը (տեղափոխումը), իսկ մյուսում՝ անձի (անկախ քաղաքացիությունից կամ այն ունենալուց)՝ Հայաստանի Հանրապետությունից ելքը, օտարերկրյա պետություն մուտքը կամ օտարերկրյա պետությունում գտնվելը:

Միևնույն ժամանակ հարկ է նշել, որ նույն հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետով նախատեսված հանցագործության **սուբյեկտը հատուկ է՝** այն անձը, որն օժտված է իշխանական կամ ծառայողական որոշակի լիազորություններով և անօրինական միգրացիա կազմակերպելիս օգտագործում է այդ լիազորությունները կամ դրանցով պայմանավորված ազդեցությունը:

Բացի դրանից՝ ՀՀ քրեական գործող օրենսդրության դրույթներին համապատասխան, քննարկվող հանցագործության պարագայում հարց կարող է առաջանալ նաև իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության մասին: Մասնավորապես, ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 123-ի 1-ին մասի համաձայն՝ **իրավաբանական անձը** ենթակա է քրեական պատասխանատվության, եթե՝

1) հանցանքը կատարվել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի կամ այդպիսի անձի թողտվությամբ կամ դրդմամբ իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կողմից՝ իրավաբանական անձի անունից հանդես գալով և ի շահ իրավաբանական անձի գործելով,

2) իրավաբանական անձի կողմից չի ապահովվել դրա գործունեությունը կարգավորող օրենքով կամ այլ իրավական ակտով նախատեսված պարտականությունների կատարումը, որը հանգեցրել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի, իրավաբանական ան-

⁵ Տե՛ս Уголовное право. Общая часть: Учебник. Издание второе переработанное и дополненное / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай; докт. юрид. наук, проф. А.И. Парога; докт. юрид. наук, проф. А.И. Чучаева. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008, էջ 116:

⁶ Տե՛ս նաև Павлов В. Г., Учение о субъекте преступления, СПб., 2000, էջ 60:

ծին ներկայացնող անձի կամ իրավաբանական անձի աշխատողի կողմից հանցանքի կատարմանը,

3) հանցանքը կատարվել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի կամ իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կողմից՝ իրավաբանական անձի անունից հանդես գալով կամ իրավաբանական անձի միջոցով (այն օգտագործելով):

Իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվության հարց, օրինակ, կարող է առաջանալ ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայության վարույթում եղած գործերից մեկի հետ կապված հետևյալ իրադրությունում. համապատասխան գործի նյութերում առկա փաստական տվյալներով պարզվել է, որ մի խումբ անձինք՝ շահադիտական նպատակով, երկու և ավելի անձանց անօրինական միգրացիան կազմակերպելու դիտավորությամբ, նախնական համաձայնության գալով Երևան քաղաքում գործող **փորհստական գործակալության ղեկավար կազմի հետ**, կատարելով դերերի բաշխում, յուրաքանչյուր անձի հաշվարկով 20.000 – 26.000 ԱՄՆ դոլարի դիմաց կազմակերպել են ՀՀ մի շարք քաղաքացիների անօրինական մեկնումը Շենգենյան համաձայնության գոտու երկրներ՝ այդ նպատակով մեկնող անձանց անվամբ պատրաստելով աշխատանք ունենալու, աշխատավարձի չափի, այլ եկամուտների, անշարժ ու շարժական գույքերի վերաբերյալ կեղծ փաստաթղթեր, որոնք ներկայացվել են ՀՀ-ում և արտերկրում գտնվող իրավասու մարմիններին⁷:

Նույն մոտեցումն, ըստ մեզ, պետք է դրսևորել նաև նմանօրինակ մեկ այլ իրավիճակում, երբ ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայության տնտեսական անվտանգության և կոռուպցիայի հակազդման ու քննչական դեպարտամենտների կողմից իրականացված ծավալուն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների, ինչպես նաև վարույթային գործողությունների արդյունքում պարզվել է, որ մի խումբ անձինք՝ շահադիտական նպատակով, երկու և ավելի անձանց անօրինական միգրացիան կազմակերպելու դիտավորությամբ, նախնական համաձայնության գալով Երևան քաղաքում գործող **փորհստական փարբեր գործակալությունների ղեկավար կազմերի** և այլ անձանց հետ, կատարելով դերերի բաշխում, յուրաքանչյուր անձի հաշվարկով մինչև 25.000 ԱՄՆ դոլարի դիմաց կազմակերպել են ՀՀ մի շարք քաղաքացիների անօրինական մեկնումը տարանցիկ երկրներով Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ՝ այդ նպատակով մեկնող անձանց անվամբ պատրաստելով տարանցիկ երկիր մուտք գործելու և այնտեղ գտնվելու պատշաճ թույլտվություն ստանալու համար իրավասու մարմիններ ներկայացվելիք՝ աշխատանք ունենալու, աշխատավարձի չափի, այլ եկամուտների, մեկնող անձանց մերձավոր ազգականների մահվան վերաբերյալ կեղծ փաստաթղթեր, որոնք ներկայացվել են ՀՀ-ում և արտերկրում գտնվող իրավասու մարմիններին⁸:

Վերը ներկայացված և նմանաբնույթ այլ իրավիճակներում, ըստ էության, գործ ունենք իրավաբանական անձի (ներկայացված օրինակներում՝ տուրիստական գործակալությունների) քրեական պատասխանատվության ենթակա լինելու հետ, քանի որ իրականացվել է անօրինական միգրացիայի կազմակերպում, որը կատարվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 123-ի 1-ին մասով նախատեսված բոլոր պայմանների առկայությամբ:

Մասնավորապես՝

1) կան այդ կազմակերպության գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշում-

⁷ Տես ԱԱԾ-ն անօրինական միգրացիայի կազմակերպմամբ զբաղվող հերթական հանցավոր խումբն է բացահայտել // <https://www.aravot.am/2022/07/19/1280917/>:

⁸ Տես 25.000 ԱՄՆ դոլարի դիմաց կազմակերպել են ՀՀ քաղաքացիների անօրինական մեկնումը ԱՄՆ // <https://www.aravot.am/2022/11/14/1304457/>:

ների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի կամ այդպիսի անձի թողտվությամբ կամ դրդմամբ իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կողմից՝ իրավաբանական անձի անունից հանդես գալով և ի շահ իրավաբանական անձի գործելով,

2) կամ իրավաբանական անձի կողմից չի ապահովվել դրա գործունեությունը կարգավորող օրենքով կամ այլ իրավական ակտով նախատեսված պարտականությունների կատարումը, որը հանգեցրել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի, իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կամ իրավաբանական անձի աշխատողի կողմից հանցանքի կատարմանը,

3) կամ նշված հանցանքը կատարվել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի կամ իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կողմից՝ իրավաբանական անձի անունից հանդես գալով կամ իրավաբանական անձի միջոցով (այն օգտագործելով):

Միևնույն ժամանակ, բազմաթիվ ուսումնասիրություններ վկայում են, որ անօրինական միգրացիայի կազմակերպմամբ զբաղվողները բնութագրվում են տարբեր հատկանիշներով: Այդպիսիք կարող են հանդիսանալ, օրինակ, ինչպես միջազգային, այնպես էլ տեղական մասշտաբի արհեստավարժ հանցագործները, որոնց մի մասը մասնագիտանում է բացառապես հանցավոր գործունեության տվյալ (անօրինական միգրացիայի) ոլորտում, իսկ մյուսները չեն սահմանափակվում միայն դրանով⁹:

Բացի դրանից՝ թեև աշխարհի առանձին տարածաշրջանների և երթուղիների պարագայում հանդիպում են բնութագրական տարբեր դրսևորումներ, այդ կապակցությամբ առկա բազմաթիվ տեղեկությունները վկայում են, որ բոլոր դեպքերում հակաօրինական քննարկվող գործունեությամբ զբաղվում են ինչպես առանձին մանր, այնպես էլ խոշոր կազմակերպված հանցավոր խմբեր և ցանցեր: Միևնույն ժամանակ, գոյություն ունեն անօրինական միգրացիայի բազմաթիվ կազմակերպիչներ, որոնք զբաղվում են օրինական ձեռնարկատիրությամբ՝ դրանով իսկ քողարկելով իրենց հսկայական շահույթ բերող հանցավոր գործունեությունը: Այդ գործընթացում հաճախ ներգրավված են լինում նաև կոռումպացված պաշտոնատար անձինք, որոնք ձգտում են խոշոր նյութական օգուտ քաղել ստեղծված իրավիճակից¹⁰:

Ինչ վերաբերում է անօրինական միգրացիայի կազմակերպման **սուբյեկտիվ կողմին**, ապա նախ և առաջ հարկ է նշել, որ այն բնութագրվում է **ուղղակի դիտավորությամբ և շահադիտական նպատակով**:

Ընդհանուր առմամբ հանցակազմի տվյալ տարրն ընդունված է հասկանալ որպես հանցանք կատարելու հետ կապված հոգեկան գործունեության դրսևորում, որում արտահայտվում են այն կատարողի ներքին հոգեբանական և կամային առանձնահատկությունները, նրա հոգեհուզական վիճակը, վարքագծի շարժառիթները և նպատակները¹¹:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 25-ի (Հանցանքը դիտավորությամբ կատարելը) 3-րդ մասի համաձայն՝ հանցանքը համարվում է **ուղղակի դիտավորությամբ** կատարված, եթե անձը

⁹ Տե՛ս նաև Незаконный ввоз мигрантов – суровый поиск лучшей жизни / Информационный документ Управления ООН по наркотикам и преступности (UNODC) // URL: https://www.unodc.org/documents/toc/factsheets/TOC12_fs_migrantsmuggling_RU_HIRES.pdf:

¹⁰ Տե՛ս UNODC: The Globalization of Crime: A Transnational Organized Crime Threat Assessment. 2010 // URL: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/TOCTA_Report_2010_low_res.pdf:

¹¹ Տե՛ս նաև *Фоменко Д. Д.*, К вопросу о понятии «Незаконная миграция» // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2021. – №2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-ponyatii-nezakonnaya-migratsiya>.

գիտակցում է իր արարքի այն փաստական հանգամանքները, որոնք հանցակազմի հատկանիշ են, և այդ արարքը կատարելը նրա նպատակն է կամ նպատակին հասնելու միջոցը:

Միաժամանակ, նույն հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է՝ եթե օրենքը հանցագործության ավարտը կապում է վտանգավոր հետևանքների առաջացման հետ, ապա հանցանքը համարվում է ուղղակի դիտավորությամբ կատարված, եթե այդ հետևանքների առաջացումն անձի նպատակն է եղել կամ նպատակին հասնելու միջոց, կամ նա նախատեսել է դրանց առաջացման անխուսափելիությունը:

Անօրինական միգրացիայի կազմակերպումը, ինչպես արդեն նշվել է, նախատեսված է ձևական հանցակազմով: Այսինքն՝ օրենքը հանցագործության ավարտը տվյալ դեպքում չի կապում վտանգավոր հետևանքների առաջացման հետ: Հետևաբար, ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 470-ով նախատեսված հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի առկայությունը հավաստելու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է հիմնավորել, որ հանցավորը **գիտակցել է**, մի դեպքում, օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի մուտքը Հայաստանի Հանրապետություն, Հայաստանի Հանրապետությունում նրա գտնվելը կամ Հայաստանի Հանրապետության տարածքով տարանցումը (տեղափոխումը), իսկ մյուսում՝ անձի (անկախ քաղաքացիությունից կամ այն ունենալուց)՝ Հայաստանի Հանրապետությունից ելքը, օտարերկրյա պետություն մուտքը կամ օտարերկրյա պետությունում գտնվելն իր կողմից կազմակերպելը, և այդ արարքները կատարելը նրա **նպատակն է եղել կամ այդ նպատակին հասնելու միջոցը**:

Քննարկվող հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ է նաև, ինչպես արդեն նշվել է, **շահադիպական նպատակը**: Ընդ որում, այն պետք է առկա լինի ինչպես օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի մուտքը Հայաստանի Հանրապետություն, Հայաստանի Հանրապետությունում նրա գտնվելը կամ Հայաստանի Հանրապետության տարածքով տարանցումը կամ տեղափոխումը (ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 470-ի 1-ին մաս), այնպես էլ անձի (անկախ քաղաքացիությունից կամ այն ունենալուց)՝ Հայաստանի Հանրապետությունից ելքը, օտարերկրյա պետություն մուտքը կամ օտարերկրյա պետությունում գտնվելը (ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 470-ի 2-րդ մաս) կազմակերպելու պարագայում:

Հայոց լեզվում **շահադիպականը** հասկացվում է որպես շահադիտության վրա հիմնված, նյութական օգուտ, շահ ստանալու նպատակով կատարվող¹²: Իսկ **նպատակ** ասելով՝ ընդունված է հասկանալ ձգտման առարկան, այսինքն՝ այն ցանկալի արդյունքը, որին ձգտում են հասնել¹³: Հետևաբար, **շահադիպական նպատակը** հարկ է հասկանալ որպես այնպիսի ցանկալի արդյունքի ձգտում, որը կապված է նյութական օգուտ, շահ ստանալու հետ: Ընդ որում, նշված օգուտը (շահը) ենթադրում է նաև նյութական որոշակի ծախսերի կատարումից ազատվելու ցանկությունը:

Այս առումով հարկ է նշել, որ քրեական օրենսգրքում մի շարք հանցակազմեր ձևակերպելիս հայրենի օրենսդիրն օգտագործում է «շահադիտականի» իմաստն արտացոլող իրարից տարբերվող տերմինաբանություն: Մասնավորապես, հանցավոր առանձին արարքների (այդ թվում՝ ծանրացուցիչ հանգամանքներում կատարված) սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշների շարքում, մի դեպքում նախատեսված է շահադիտական նպատակը (օրինակ՝ հոդված 215-ի 1-ին մաս, հոդված 298-ի 1-ին մաս, ինչպես նաև հոդված 470-ի 1-ին և

¹² Տե՛ս նաև՝ Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան / **Աշոտ Մուրադի Սուքիասյան**, Երևան, «Երևանի Պետական Համալսարան», 2009:

¹³ Տե՛ս Արդի հայերենի բացատրական բառարան / **Էդուարդ Բազրաբի Աղայան**, Եր., «Հայաստան» Հրատարակչություն, 1976:

2-րդ մասեր), մյուսում՝ շահադիտական դրդումները (օրինակ՝ հոդված 155-ի 2-րդ մասի 10-րդ կետ, հոդված 166-ի 2-րդ մասի 8-րդ կետ, հոդված 191-ի 2-րդ մասի 7-րդ կետ, հոդված 244-ի 1-ին մաս և այլն) կամ շահադիտական շահագրգռվածությունը (օրինակ՝ հոդված 438-ի 1-ին մաս, հոդված 480-ի 2-րդ մասի 3-րդ կետ և այլն):

Ի դեպ, «շահադիտական նպատակ» հասկացությունը նախատեսված է ՀՀ քր. օր.-ի միայն վերը նշված երեք հոդվածներում: Ընդ որում, հոդված 298-ում տեղ է գտել «շահադիտական նպատակով կամ այլ ստոր դրդումներով» ձևակերպումը, որում, ըստ էության, նույնացվել են «նպատակ» և «դրդում» (շարժառիթ) հասկացությունները, ինչը չի կարող արդարացված համարվել: Բանն այն է, որ շարժառիթն ու նպատակը թեև սերտորեն փոխկապակցված, բայց նաև իրարից տարբերվող և ինքնուրույն երևույթներ են: Մասնավորապես, շարժառիթը մասնագիտական գրականության մեջ բնութագրվում է որպես գործունեության մղում, որը կապված է որոշակի պահանջմունքի արդիականացման հետ: Մինչդեռ նպատակը մարդկային գործունեության այն վերջնարդյունքն է, որով իրագործվում (բավարարվում) է համապատասխան պահանջմունքը¹⁴:

Բացի դրանից, ՀՀ քր. օր.-ի՝ քրեական օրենսգրքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունները սահմանող հոդված 3-ում այդ իմաստով բացահայտվում է միայն շահադիտական դրդման էությունը: Մասնավորապես, այն սահմանվում է որպես հանցավորի՝ «իր կամ այլ անձի համար գույքային օգուտ ստանալու կամ գույքային ծախսերից կամ պարտավորություններից խուսափելու մղում»:

Այսպիսով, անձի արարքում շահադիտական դրդապատճառը (շարժառիթը, դրդումը) բացահայտելիս անհրաժեշտ է հիմք ընդունել այն հանգամանքը, որ դրա հիմնական բովանդակությունը նրա մղումների ուղղվածությունն է նյութական օգուտ ստանալուն, ապօրինի հարստանալուն: Այլ կերպ ասած՝ արարքը տվյալ դեպքում ոչ թե նպատակին հասնելու միջոց է, այլ ինքնանպատակ, համապատասխան դրդումը բավարարելու եղանակ: Այսինքն՝ շահադիտական շարժառիթը միշտ ենթադրում է նաև շահադիտական նպատակի առկայություն: Մինչդեռ հակառակը պնդելն անհնար է: Մասնավորապես, նյութական օգուտ ստանալու նպատակը կարող է պայմանավորված լինել նաև այլ (ոչ շահադիտական) շարժառիթներով, օրինակ՝ ինքնահաստատվելու մղումով, փառասիրությունից դրդված և այլն¹⁵:

Վերը նկարագրված հանգամանքներով պայմանավորված՝ իրավակիրառողները համապատասխան արարքները որակելիս կարող են լուրջ խնդիրներ ունենալ: Իրավիճակն ավելի կարող է բարդանալ օրենքում վերը քննարկված հասկացությունների միախառնվելու դեպքերում, որպիսիք, ինչպես արդեն նշվել է, առկա են: Ուստի, անհրաժեշտ ենք համարում «շահադիտական շարժառիթ (դրդում)» և «շահադիտական նպատակ» հասկացությունների օրենսդրական հստակ սահմանազատումը և օրենքում միատեսակ ձևակերպումների կիրառումը: Այսպես, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ շահադիտական դրդումը (շարժառիթը)՝ որպես գույքային օգուտ ստանալու կամ գույքային ծախսերից կամ պարտավորություններից խուսափելու մղում, միանշանակ ենթադրում է այնպիսի ցանկալի վերջնարդյունքի ձգտում, որը կապված է նյութական շահ ստանալու հետ, առաջարկում ենք ՀՀ

¹⁴ Տե՛ս նաև՝ *Романова В. В.*, Корыстная заинтересованность как мотив злоупотребления полномочиями // КриминалистЪ, 2012, №1 (10), էջ 27:

¹⁵ Տե՛ս նաև՝ *Варанкина Ю.*, Проблемы квалификации преступлений, совершаемых из корыстной или иной личной заинтересованности (на примерах судебно-следственной практики по уголовным делам о преступлении, предусмотренном ст. 1451 УК РФ) // Уголовное право. 2008. № 6, էջ 18:

քրեական օրենսգրքում հրաժարվել «շահադիտական նպատակ» հասկացության կիրառումից՝ իրականացնելով համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ:

Միննույն ժամանակ, շահադիտական նպատակը որպես քննարկվող հանցագործության հատկանիշ սահմանելը, մեր կարծիքով, խնդրահարույց է: Բանն այն է, որ նյութական օգուտ ստանալը կարող է հանդիսանալ ոչ թե հանցավորի նպատակ, այլ որոշակի այլ նպատակի հասնելու միջոց: Օրինակ՝ անօրինական միգրացիան կարող է կազմակերպվել անտուն մարդկանց բարեգործական կացարան կամ անօթևան կենդանիների անվճար ապաստարան կառուցելու նպատակով, որին հասնելու համար պահանջվում են նյութական միջոցներ: Բացի այդ, հնարավոր է նաև քննարկվող արարքի կատարումն, օրինակ, ընտանիքի անդամներին կամ այլ հարազատներին կամ ընկերներին վերաբնակեցնելու կամ նրանց հետ վերամիավորվելու նպատակով: Ուստի, նման իրավիճակները ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 470-ով որակելը կհակասի սահմանված իրավակարգավորումներին: Հետևաբար, անօրինական միգրացիայի կազմակերպման դեմ առավել արդյունավետ պայքար իրականացնելու համար իրավական պատշաճ հիմք ստեղծելու նկատառումներով, առաջարկում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի քննարկվող հոդվածում՝ որպես տվյալ արարքի սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ, նախատեսել դրա կատարումը՝ շահադիտական, անձնական այլ շահագրգռվածությունից կամ խմբային շահերից ելնելով:

Եզրակացություն

Ամփոփելով քննարկվող հանցագործության սուբյեկտիվ հատկանիշները՝ կարելի է առանձնացնել հետևյալ եզրակացությունները.

– Անօրինական միգրացիա կազմակերպելու սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է ուղղակի դիտավորությամբ և շահադիտական նպատակով: Դրա առկայությունը հավաստելու համար անհրաժեշտ է նախ և առաջ հիմնավորել, որ հանցավորը գիտակցել է, մի դեպքում, օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի մուտքը Հայաստանի Հանրապետություն, Հայաստանի Հանրապետությունում նրա գտնվելը կամ Հայաստանի Հանրապետության տարածքով տարանցումը (տեղափոխումը), իսկ մյուսում՝ անձի (անկախ քաղաքացիությունից կամ այն ունենալուց)՝ Հայաստանի Հանրապետությունից ելքը, օտարերկրյա պետություն մուտքը կամ օտարերկրյա պետությունում գտնվելն իր կողմից կազմակերպելը, և այդ արարքները կատարելը նրա նպատակն է եղել կամ այդ նպատակին հասնելու միջոցը:

– Քրեական օրենսգրքում մի շարք հանցակազմեր ձևակերպելիս հայրենի օրենսդիրն օգտագործում է «շահադիտականի» իմաստն արտացոլող իրարից տարբերվող տերմինաբանություն: Մասնավորապես, հանցավոր առանձին արարքների (այդ թվում՝ ծանրացուցիչ հանգամանքներում կատարված) սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշների շարքում որոշ դեպքերում նախատեսված է շահադիտական նպատակը, մյուսներում՝ շահադիտական դրդումները կամ շահադիտական շահագրգռվածությունը: Ի դեպ, «շահադիտական նպատակ» հասկացությունը նախատեսված է ՀՀ քր. օր.-ի միայն երեք հոդվածներում: Ընդ որում, հոդված 298-ում տեղ է գտել «շահադիտական նպատակով կամ այլ ստոր դրդումներով» ձևակերպումը, որում, ըստ էության, նույնացվել են «նպատակ» և «դրդում» (շարժառիթ) հասկացությունները, ինչը չի կարող արդարացված համարվել, քանզի շարժառիթն ու նպատակը թեև սերտորեն փոխկապակցված, բայց նաև իրարից տարբերվող և ինքնուրույն երևույթներ են: Մասնավորապես, շարժառիթը գործունեության մղում է, որը կապված է որոշակի պահանջմունքի արդիականացման հետ: Մինչդեռ նպատակը մարդկային գործունեության

այն վերջնարդյունքն է, որով իրագործվում (բավարարվում) է համապատասխան պահանջմունքը:

- Անձի արարքում շահադիտական դրդապատճառը (շարժառիթը, դրդումը) բացահայտելիս անհրաժեշտ է հիմք ընդունել այն հանգամանքը, որ դրա հիմնական բովանդակությունը նրա մղումների ուղղվածությունն է նյութական օգուտ ստանալուն, ապօրինի հարստանալուն: Այլ կերպ ասած՝ արարքը տվյալ դեպքում ոչ թե նպատակին հասնելու միջոց է, այլ ինքնանպատակ, համապատասխան դրդումը բավարարելու եղանակ: Այսինքն՝ շահադիտական շարժառիթը միշտ ենթադրում է նաև շահադիտական նպատակի առկայություն: Մինչդեռ հակառակը պնդելն անհնար է, քանզի նյութական օգուտ ստանալու նպատակը կարող է պայմանավորված լինել նաև այլ (ոչ շահադիտական) շարժառիթներով, օրինակ՝ ինքնահաստատվելու մղումով, փառասիրությունից դրդված և այլն:

- Անհրաժեշտություն է առկա «շահադիտական շարժառիթ (դրդում)» և «շահադիտական նպատակ» հասկացություններն օրենսդրորեն հստակ սահմանազատելու և օրենքում այդ կապակցությամբ միատեսակ ձևակերպումներ կիրառելու: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ շահադիտական դրդումը (շարժառիթը)՝ որպես գույքային օգուտ ստանալու կամ գույքային ծախսերից կամ պարտավորություններից խուսափելու մղում, միանշանակ ենթադրում է այնպիսի ցանկալի վերջնարդյունքի ձգտում, որը կապված է նյութական շահ ստանալու հետ, առաջարկվում է ՀՀ քր. օր.-ում հրաժարվել «շահադիտական նպատակ» հասկացության կիրառումից՝ իրականացնելով համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ:

- Շահադիտական նպատակը որպես քննարկվող հանցագործության հատկանիշ սահմանելը խնդրահարույց է, քանզի որոշ դեպքերում նյութական օգուտ ստանալը կարող է հանդիսանալ ոչ թե հանցավորի նպատակ, այլ որոշակի ուրիշ նպատակի հասնելու միջոց: Օրինակ՝ անօրինական միգրացիան կարող է կազմակերպվել անտուն մարդկանց բարեգործական կացարան կամ անօթևան կենդանիների անվճար ապաստարան կառուցելու նպատակով, որին հասնելու համար պահանջվում են նյութական միջոցներ: Հնարավոր է նաև քննարկվող արարքի կատարումն, օրինակ, ընտանիքի անդամներին կամ այլ հարազատներին կամ ընկերներին վերաբնակեցնելու կամ նրանց հետ վերամիավորվելու նպատակով: Նման իրավիճակները ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 470-ով որակելը կհակասի սահմանված իրավակարգավորումներին: Հետևաբար նաև՝ անօրինական միգրացիա կազմակերպելու դեմ առավել արդյունավետ պայքար իրականացնելու համար իրավական պատշաճ հիմք ստեղծելու նկատառումներով, առաջարկվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի քննարկվող հոդվածում՝ որպես տվյալ արարքի սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ, նախատեսել դրա կատարումը՝ շահադիտական, անձնական այլ շահագրգռվածությունից կամ խմբային շահերից ելնելով:

Ամփոփագիր: Հոդվածում քննարկվում են անօրինական միգրացիայի սուբյեկտիվ հատկանիշների առանձնահատկությունների հետ կապված հարցերը: Նշվում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 470-ով նախատեսված հանցագործության սուբյեկտ կարող է հանդիսանալ հանցանքը կատարելու պահին 16 տարին լրացած ցանկացած մեղսունակ ֆիզիկական անձ: Բացի դրանից՝ ընդգծվում է, որ ՀՀ քրեական գործող օրենսդրության դրույթներին համապատասխան, քննարկվող հանցագործության պարագայում հարց կարող է առաջանալ նաև իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության մասին:

Հետազոտության շրջանակում հատուկ անդրադարձ է կատարվում նաև անօրինական միգրացիայի կազմակերպման սուբյեկտիվ կողմին: Այդ կապակցությամբ նշվում է, որ տվյալ հանցագործությունը բնութագրվում է ուղղակի դիտավորությամբ և շահադիտական նպատակով:

Հեղինակը հատուկ ուշադրություն է հրավիրում նաև այն հանգամանքի վրա, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքում օրենսդիրն օգտագործում է «շահադիտականի» իմաստն արտացոլող իրարից տարբերվող տերմինաբանություն, ինչն անընդունելի է: Այդ կապակցությամբ առաջարկվում է որպես անօրինական միգրացիայի կազմակերպման սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ նախատեսել դրա կատարումը՝ շահադիտական, անձնական այլ շահագրգռվածությունից կամ խմբային շահերից ելնելով:

Annotation. The article discusses issues related to the characteristics of subjective signs of organizing illegal migration. It is noted that the subject of the crime under Art. 470 of the Criminal Code of the Republic of Armenia, any sane person who has reached the age of 16 years. In addition, it is emphasized that, in accordance with the provisions of the current criminal legislation of the Republic of Armenia, when committing this crime, the question of criminal liability of legal entities may also arise.

Within the framework of the study, special attention is also paid to the subjective side of the organization of illegal migration. In this regard, it is noted that this crime is characterized by direct intent and selfish purpose.

The author also draws special attention to the fact that in the RA Criminal Code, the legislator uses different terminology to denote the meaning of “self-interest,” which is unacceptable. In this regard, it is proposed to provide for the committing of an act out of selfishness or other personal or group interest as a mandatory feature of the subjective side of the organization of illegal migration.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями субъективных признаков организации незаконной миграции. Отмечается, что субъектом преступления, предусмотренного ст. 470 Уголовного кодекса РА, может являться любое вменяемое лицо, достигшее 16-летнего возраста. Кроме того, подчеркивается, что в соответствии с положениями действующего уголовного законодательства РА, при совершении данного преступления может возникнуть также вопрос об уголовной ответственности юридических лиц.

В рамках исследования особое внимание уделяется также субъективной стороне организации незаконной миграции. В этой связи отмечается, что данное преступление характеризуется прямым умыслом и корыстной целью.

Автор также обращает специальное внимание на то обстоятельство, что в УК РА для обозначения понятия «корысть» законодатель использует различную терминологию, что неприемлемо. В данной связи предлагается в качестве обязательного признака субъективной стороны организации незаконной миграции предусмотреть совершение деяния из корыстной или иной личной или групповой заинтересованности.

Բանալի բառեր - անօրինական միգրացիա, անօրինական միգրացիայի կազմակերպում, հանցագործության սուբյեկտ, հանցագործության սուբյեկտիվ կողմ, հանցագործության սուբյեկտի տարիք, մեղսունակություն, դիտարկություն, շահադիտական նպատակ:

Keywords: illegal migration, organization of illegal migration, subject of the crime, subjective side of the crime, age of the subject of the crime, sanity (imputabilitas), intent, profit purpose.

Ключевые слова: незаконная миграция, организация незаконной миграции, субъект преступления, субъективная сторона преступления, возраст субъекта преступления, вменяемость, умысел, корыстная цель.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Արդի հայերենի բացատրական բառարան / Էդուարդ Բագրատի Աղայան, Եր., «Հայաստան» Հրատարակչություն, 1976:
2. ԱԱԾ-ն անօրինական միգրացիայի կազմակերպմամբ զբաղվող հերթական հանցավոր խումբն է բա-

ցահայտել // <https://www.aravot.am/2022/07/19/1280917/>:

3. Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան / Աշոտ Մուրադի Սուքիասյան, Երևան, «Երևանի Պետական Համալսարան», 2009:

4. 25.000 ԱՄՆ դոլարի դիմաց կազմակերպել են ՀՀ քաղաքացիների անօրինական մեկնումը ԱՄՆ // <https://www.aravot.am/2022/11/14/1304457/>:

5. Андрюшенков В. А., Субъект преступления, предусмотренного ст. 322, УК РФ «Организация незаконной миграции» // Психопедагогика в правоохранительных органах, 2016, № 3(66), էջ 39:

6. Полный курс уголовного права: в 5 томах / [Бойцов А. И. и др.] / Под ред. А. И. Коробеева. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2008, էջ 388:

7. Варанкина Ю., Проблемы квалификации преступлений, совершаемых из корыстной или иной личной заинтересованности (на примерах судебно-следственной практики по уголовным делам о преступлении, предусмотренном ст. 1451 УК РФ) // Уголовное право. 2008. № 6, էջ 18:

8. Уголовное право. Общая часть: Учебник. Издание второе переработанное и дополненное / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай; докт. юрид. наук, проф. А.И. Рарога; докт. юрид. наук, проф. А.И. Чучаева. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008, էջ 116:

9. Михеев Р. И., Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности (теория и практика): автореф. дис... д-ра юрид. наук. М., 1995, էջ 17, Павлов В. Г., Учение о субъекте преступления. М., 2015, էջ 60, Рарог А. И., Квалификация преступлений по субъективным признакам. СПб., 2002, էջեր 248–249:

10. Михеев Р. И., նշված աշխատություն, էջեր 17-18:

11. Романова В. В., Корыстная заинтересованность как мотив злоупотребления полномочиями // КриминалистЪ, 2012, №1 (10), էջ 27:

12. Фоменко Д. Д., К вопросу о понятии «Незаконная миграция» // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2021. – №2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-ponyatii-nezakonnaya-migratsiya>.

13. Павлов В. Г., Учение о субъекте преступления, СПб., 2000, էջ 60:

14. Незаконный ввоз мигрантов – суровый поиск лучшей жизни / Информационный документ Управления ООН по наркотикам и преступности (UNODC) // URL: https://www.unodc.org/documents/toc/factsheets/TOC12_fs_migrantsmuggling_RU_HIRES.pdf:

15. UNODC: The Globalization of Crime: A Transnational Organized Crime Threat Assessment. 2010 // URL:http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/TOCTA_Report_2010_low_res.pdf:

Հարությունյան Ն. - ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, ՀՀ քննչական կոմիտեի Երևան քաղաքի քննչական վարչության Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների քննչական առաջին բաժնի քննիչ, երրորդ դասի խորհրդական, էլիասցե՝ narek.har.v@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 28.08.2024 թ., տրվել է գրախոսության 28.08.2024 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Արդարադատության ակադեմիայի ռեկտոր, ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր Ս. Առաքելյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 18.11.2024 թ.: